

OPINII ȘI DEZBATERI

PARADOXUL STATULUI ÎN CONDIȚIILE TRANZIȚIEI POSTCOMUNISTE (CAZUL REPUBLICII MOLDOVA)

Valeriu Capcelea

Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți, Republica Moldova

Abstract. The article is devoted to the analysis of the postcommunist transition paradoxes in the Republic of Moldova with a main focus on the paradox of the state. The main feature of this paradox is that the essence of the communist state has changed dramatically. In particular its functions as main source of creating laws and as the guarantee for ensuring their implementation has, comparatively with other functions, substantially declined. This occurred due to the fact in conditions of transition from a totalitarian state to democracy have disappeared its coercive tools which made him during communism times as a „comprehensive” state, while other mechanisms and instruments have been developed and applied very slowly. In the article have been also analyzed the state's social assistance functions, which became extremely important, due to a significant increase in the number of population living below the poverty line. Furthermore, the article present the institutional deficiencies which had adverse impacts on the modality of state's functioning that caused a series of distortions in the market functioning mechanisms, created economical problems, as well as reoriented public funds towards the aims of narrow interests of the political elite. It was specified that the paradox of the state consists also in the fact that during transition period the state functions been reduced, especially when it was the biggest need in the state, as the deficiencies of the newly created political institutions, which are much more democratic in their intentions and objectives than previous ones, couldn't ensure its role in guiding and implementing social changes and transformations. Furthermore, the article emphasizes that the weaknesses of the state system and its institutions have affected the fulfilment of democratic functions, and that the state, quiet often, has acted in the favour of certain particular interests rather than of public ones.

Keywords: paradox, transition, postcommunist transition, institutional deficiencies, paradox of the state, state system.

De mai bine de două decenii, practica socială a țărilor care au procedat la transformări pentru a efectua o trecere de la totalitarism spre democrație, de la economia bazată pe planificare la economia de piață ne demonstrează că promisiunea mobilizatoare și inspiratoare a prosperității, care a existat la începutul tranziției postcomuniste, inclusiv în Republica Moldova, a fost descalificată de

antinomia neliniștitoare cu realitatea permanentelor incertitudini, a crizelor economice, financiare și monetare, a falimentelor, a privatizărilor păguboase și a șomajului, a precarității protecției și asistenței sociale, a înfloririi birocrăției și corupției, a costurilor exorbitante ale serviciilor comunale.

Teoreticienii care investighează problemele tranziției postcomuniste au scos la iveală un întreg șir de paradoxuri care au apărut în această perioadă de schimbare și transformare socială. Spre exemplu, politologul moldovean V. Saca consideră că, în prezent, unele state ex-sovietice din Europa de Est au moștenit o serie de paradoxuri la nivel mentalitar și comportamental:

- *paradoxul stihinic*, care afectează majoritatea populației, în conștiința și comportamentul căreia, în cel mai straniu mod, se adaptează susținerea transformărilor de piață și, totodată, nesusținerea categorică și condamnarea actorilor acestor transformări (bancherilor, antreprenorilor etc.);

- mentalitatea și comportamentul paradoxal al „jefuitorilor”, „hrăpăreților”, adică al oligarhilor contemporani, al diferiților combinatori, care consideră justificată uzurparea de către ei a bogățiilor naționale, prin „grija” față de viitorul țării, al poporului;

- *paradoxul „mutanților”*, care au împărtășit timp îndelungat o anumită concepție despre lume, pentru ca în perioada de cotitură să se declare adepții unor idei și convingeri diametral opuse. Mulți dintre aceștia nu au renunțat doar la concepția în care au crezut și pe care au propagat-o, ci au supus-o unei critici aspre, despărțindu-se demonstrativ de carnetul de partid;

- *paradoxul „staierilor rătăcitori”* (îndeosebi în rândul intelectualității), adică al migranților dintr-o mișcare în alta sau dintr-un partid în altul. Această migrație este însoțită aproape întotdeauna de schimbarea radicală a principiilor, întruchipând doar dorințele proprii ale „rătăcitorilor”, și nu aspirațiile poporului spre transformarea democratică;

- *paradoxul „simulanților”*, al cărui purtător este o mare parte a funcționarilor, nomenclaturiștilor din societatea postsovietică. Ei simulează cu iscusință grija față de binele public, manifestându-se, pe de o parte, prin retorică, iar, pe de altă parte, prin jefuirea fostei avuții populare;

- *paradoxul diferitelor genuri de „șovinism și naționalism obișnuit”*. Purtătorii acestuia declară că susțin valorile general-umane, respectul față de alte popoare, însă, în împrejurări concrete, nu rareori manifestă intoleranță, chiar violență morală față de reprezentanții altor etnii¹.

În același timp, profesorul canadian Jiri S. Melich consideră că paradoxurile tranziției postcomuniste decurg din dilema continuitate-discontinuitate, care trebuie situată în centrul abordării analitice a dinamicii transformărilor din Europa de Est. *Continuitatea* constă în moștenirea regimului comunist, a mentalității formate în

¹ V. Saca, *Fenomenul transformării democratice între mentalitate și comportament (Cazul Republicii Moldova)*, „Moldoscopie”, 2011, nr. 1 (LII), p. 189.

condițiile societății totalitariste, dar și a patrimoniului tradițional în general, iar *discontinuitatea* se referă la efortul deliberat de reorganizare a vechiului sistem de valorificare a experienței sale. Într-o primă fază a tranziției, cel puțin, această dilemă este acută și nu poate fi evitată. Ea se exprimă, în opinia lui Jiri S. Melich, prin apariția următoarelor paradoxuri: al statului, al elitelor, al standardului de viață și al securității sociale, al democrației, al timpului și al celui moral².

Politologul maghiar E. Hankiss extinde aria paradoxurilor, luând ca punct de reper dependența și poziționarea în Europa și în lume a noilor democrații postcomuniste³. Totodată, sociologul polonez P. Sztompka, raportându-se la cadrul mondial, identifică o altă serie de paradoxuri ale tranziției spre democrație⁴. El constată că între socialismul real din fostele state socialiste și politica statelor postcomuniste există similitudini surprinzătoare în ceea ce privește motivațiile și obiectivele urmărite. Dincolo de ornamentele ideologice, în ambele situații, necesitatea schimbării și-a găsit motivația în inegalitățile fundamentale din lumea contemporană între „centru” și periferii. Obiectivul urmărit, și într-un caz și în celălalt, a fost emanciparea, evadarea din periferie, prin eforturi de reducere a diferențelor dintre societățile mai dezvoltate și cele mai înapoiate, subdezvoltate. Ambele proiecte și-au propus modernizarea, dar, în timp ce socialismul real a conceput-o și aplicat-o ca proiect impus de sus, prin economie de comandă, conducere autoritară și „control al gândirii”, postcomunismul urmărește același scop prin democratizare, respectivele proiecte având ambiția de reconstrucție socială a societății, dar fiecare dintre ele fiind marcate de concepții fundamentale contradictorii.

În continuare, vom examina unul dintre paradoxurile fundamentale ale perioadei de tranziție postcomunistă, paradoxul statului, care, în opinia noastră, constă în faptul că esența statului comunist a evoluat în mod dramatic. În mod particular, s-au diminuat funcțiile sale de sursă și garant al forței legii în comparație cu alte funcții ale sale. Acest lucru s-a întâmplat deoarece, în condițiile tranziției de la totalitarism spre democrație, au dispărut pârghiile sale de coerciție, care-l făceau să fie „atotpătrunzător” în societate, iar alte mecanisme de influență, precum conștiința civică, educația etc., se formează destul de lent. Din păcate, în Republica Moldova, polemicile despre noul rol al statului în crearea condițiilor pentru transformările sociale impuse de procesul de democratizare a societății sunt needificatoare, atât în plan teoretic, cât și în plan practic. Aceasta s-a întâmplat deoarece noile instituții politice, mult mai democratice în intențiile și obiectivele lor decât în realitate, n-au reușit să asigure aceste funcții ale statului. Slăbiciunea inițială a instituțiilor și a sistemului social a afectat exercitarea funcțiilor

² Apud C. Vlad, *Reconcilierea*, București, Edit. Institutului Revoluției Române din 1989, 2009, p. 171–173.

³ *Ibidem*, p. 173–174.

⁴ P. Sztompka, *Competența civilizatoare: condiție prealabilă a tranziției post-comuniste*, „Sociologie Românească”, Serie nouă, 1993, nr. 3, p. 260–273.

democratice ale statului, care a acționat, mai degrabă, în favoarea unor interese particulare decât în interesul cetățeanului.

În aceste condiții, susține sociologul român D. Chiribucă, „una dintre caracteristicile esențiale ale tranziției [...] constă în existența unui clivaj între norma scrisă (legile, normele juridice, contractele) și cea informală (normele sociale, valorile). Nu e vorba doar de o contradicție între cele două componente ale câmpului cultural, ci de o ruptură ce se obiectivează în funcționare paralelă, în practici și comportamente sociale duble.”⁵ Acest clivaj a condus la situația că în Republica Moldova s-a instituit un „sistem” de norme și relații ale „*justiției criminale*”, care se ocupă de soluționarea, contra plată, a unor cauze ce au un caracter criminal, dar, de multe ori, și non-criminal. Deseori, oamenii sunt nevoiți să recurgă la serviciile lui, din simplul motiv că organele de ocrotire a normelor de drept nu pot sau nu vor să soluționeze problemele stringente cu care se confruntă oamenii.

În pofida faptului că doctrina liberalismului este deseori criticată, mai ales de către partidele de stânga, statul liberal, prin caracterul său integrator, garantează în principiu dimensiunea sa socială. Statul, prin definiție, trebuie să fie *liberal* în ceea ce privește construcția instituțională, prin garantarea libertăților cetățenești și prin performanța politicilor sale, și *social* în ceea ce privește modul în care bunăstarea, rod al acumulării avuției, se regăsește în casele unui număr cât mai mare de oameni. Totodată, viziunea liberală asupra statului de drept consideră că statul are un rol important în societate, dar acest rol trebuie redimensionat, în funcție de criteriile eficienței și onestității. Statul liberal se întemeiază pe principiul libertății, al inițiativei private, al competiției corecte și al garantării proprietății, permițând într-un mod eficient aplicarea acestora în sensul sporirii bunăstării individuale și al sustenabilității politicilor publice.

Este adevărat că diminuarea drastică a funcției asistențiale a statului a dus la menținerea unei mari părți a populației din țara noastră la limita sărăciei, permițând partidului comunistilor, care s-a aflat la putere timp de aproape nouă ani, să dispună de o masă de manevră electorală, întreținută prin sistemul „pomenii” distribuite din resursele obținute de la segmentele productive ale societății. Componenta clientelară ținea, în cazul lor, de satisfacerea intereselor clientelei politice prin cheltuieli, investiții și achiziții publice necontrolabile și nerentabile pentru societate, dar profitabile pentru gruparea politico-financiară aflată la putere.

În aceste condiții, deficitele de natură instituțională au devenit deosebit de mari și grave. Problema construcției instituționale în condițiile tranziției este una dintre cele mai importante, având în vedere faptul că nici capitalismul și nici democrația nu pot fi consolidate și nu pot fi funcționale fără o construcție instituțională solidă. Dificultatea ei constă în faptul că modelarea instituțională necesită voință politică și viziune strategică, dar și un anumit temei cultural, fără de

⁵ D. Chiribucă, *Tranziția postcomunistă și reconstrucția modernității în România*, Edit. Dacia, Eikon, Cluj-Napoca, 2004, p. 13.

care instituțiile nu prind viață. Cel mai ușor lucru, în ceea ce privește o instituție, este să o crezi, și poate că tocmai de aceea tentația proliferării instituționale este atât de mare la clasa politică din Republica Moldova.

Cel mai acut deficit de natură instituțională se observă la noi în modul de funcționare a statului, deoarece, în condițiile în care acesta ar trebui să fie garant al liberei competiții și al egalității de șanse, al funcționării corecte și libere a piețelor, el s-a transformat *de facto*, în condițiile tranziției, dimpotrivă, într-un factor perturbator. El a introdus o seamă de distorsiuni în mecanismul de funcționare a piețelor, a generat blocaje economice, a deturnat și continuă să deturneze fondurile publice în interesul îngust al clientelei politice. Prin urmare, deficitul instituțional este strâns legat de exercițiul defectuos al autorității. În aceste condiții, este necesară redimensionarea rolului statului, prin diminuarea ponderii sale economice și decizionale ca agent economic și a ponderii sale decizionale, concomitent cu întărirea rolului de garant al drepturilor constituționale și al bunei funcționări a piețelor.

Practica ne demonstrează că în statele cu o democrație consolidată sunt elaborate mecanisme instituționale integre de coordonare a intereselor sociale și de soluționare a conflictelor sociale. Astfel de mecanisme, care să se bazeze pe principiile reprezentării în Parlament a intereselor sociale globale ale societății, se impun a fi create și în cazul Republicii Moldova, pornind de la următoarele principii: 1) activitatea partidelor să fie îndreptată spre depistarea, în diversele interese de grup și corporative ale societății civile, a aceluia început comun și semnificativ, care să poată fi plasat la baza politicii statale și a legislației; în realitate însă, societatea noastră este divizată pe principiile intereselor de partid; 2) tehnologia procesului electoral trebuie să fie programată în așa fel încât atenția să fie canalizată spre interesele semnificative ale diferitelor grupuri sau straturi ale societății, pentru ca, în final, să se asigure protejarea acestor interese de către partide și/sau candidați; 3) procedurile parlamentare trebuie să asigure armonizarea întregului spectru de poziții social-politice existente în societate (prin audieri parlamentare, cooptarea părților interesate în grupurile de lucru, expertiză socială, științifică și departamentală etc.); 4) procesul de elaborare a legilor trebuie să fie în stare să elimine tensiunea socială sau să diminueze gradul său de intensitate, pentru ca, în final, să fie adoptată o legislație determinată din punct de vedere social⁶.

În această ordine de idei, ne raliem opiniei lui V. Nerseseanț, care subliniază că legiuitorul trebuie, în mod obligatoriu, să se ghideze în elaborarea normelor după principiul egalității formale⁷, care însă, în virtutea unor cauze de ordin obiectiv sau subiectiv, nu este valorificat întotdeauna de către puterea legislativă. Acest lucru se observă mai ales în cazul în care legiuitorii tratează problemele înlesnirilor și privilegiilor. Este necesar să remarcăm că principiul egalității

⁶ V. Capcelea, *Normele sociale*, Edit. ARC, Chișinău, 2007, p. 183.

⁷ V. S. Nerseseanț, *Filosofia prava. Ucebnic dlea vuzov*, Izd. Gruppa INFRA M-NORMA, Mockva, 1997. p. 17–22.

formale, care trebuie să fie propriu oricărei norme juridice, admite și recunoaște înlesnirile ca fenomen al dreptului, dar, în același timp, neagă privilegiile ca fenomen îndreptat împotriva dreptului.

De asemenea, este necesar să conștientizăm și faptul că, în anumite cazuri, adoptarea unor hotărâri juridice în favoarea unor grupuri sociale trebuie să fie însoțită nu numai de formularea unor cerințe sporite față de ele, ci și de anumite compensații pentru cei ale căror interese pot fi afectate de rezultatul deciziei în cauză. Un exemplu elocvent în această privință, al subestimării de către legiuitor și de către structurile puterii de stat a acestei logici în procesul tratării problemelor sociale, îl reprezintă practica privatizării, în urma căreia o mică parte a societății a obținut avantaje enorme, care nu au fost echilibrate, cât de cât, cu niște cerințe sporite față de noii proprietari și cu compensații corespunzătoare în favoarea celor lipsiți de proprietate.

Destul de actuală este pentru statul nostru și problema compromisului juridic, care poate fi obținut dacă în norma de drept sunt luate în considerație, într-o măsură egală, toate interesele din sfera respectivă a reglementării de drept, astfel ca nimeni să nu obțină privilegii în detrimentul altora, ca materializarea unui interes să nu producă prejudicii altor interese. Spre exemplu, oferind unor subiecți ai dreptului avantaje în sferele lor de activitate, în care ei pot soluționa mai ușor anumite obiective sociale importante, legiuitorul trebuie să condiționeze aceste drepturi de obligații suplimentare, care trebuie să fie echilibrate în mod semnificativ.

În societatea contemporană, au devenit prioritare acele norme de drept care emană din echitatea morală și au ca obiectiv asigurarea unei anumite egalități economice și sociale a oamenilor. În această ordine de idei, astăzi trebuie materializată teza despre necesitatea garanțiilor dreptului la muncă, la studii, la standarde unice de viață, care este o problemă stringentă pentru țara noastră. Într-adevăr, standardele corespunzătoare ale asistenței medicale și posibilitățile de instruire trebuie să fie asigurate fiecărui copil. Din păcate, realitatea este cu totul alta, iar posibilitatea societății de a atinge aceste obiective în diverse țări este diferită. În afară de aceasta, amplificarea exagerată a momentului egalitar-nivelator al normelor de drept și atribuirea responsabilității din partea statului pentru materializarea acestor norme duce spre aceea că societatea riscă să piardă măsura necesară a libertății, iar oamenii își limitează posibilitățile lor social-economice.

Statul de drept, care este proclamat în art. 1, al. 3 al *Constituției Republicii Moldova*, este definit prin excelență de ideea de justiție și lege, care își subordonează deciziile ce rezultă din ele în toate domeniile de activitate. Însă totul trebuie privit în realitate în limitele rezonabilului, deoarece unele măsuri, mai ales, în condițiile noastre, pot transforma normele de drept într-un „lucru în sine” de factură kantiană, fapt care generează riscul ca statul de drept să degenereze într-un stat polițienesc, ceea ce s-a întâmplat *de facto* în regimul lui Voronin. Deși s-au gândit soluții și au fost imaginate și înființate diverse instituții, societatea noastră se confruntă și astăzi cu foarte multe probleme, care pun la îndoială existența statului

de drept: arestări nejustificate, decizii judiciare eronate, arbitrarii, nemotivate logic și temeinic, care sunt infirmate de organisme internaționale, mai ales de *Curtea Europeană a Drepturilor Omului*.

În opinia multor specialiști, statul de drept, dar mai ales statul nostru este amenințat și se confruntă cu reale pericole: instrumentalizarea dreptului (transformarea dreptului în instrument al politicii; în condițiile Republicii Moldova aceasta se realizează prin împărțirea organelor de drept între partidele ce fac parte din Alianța pentru Integrare Europeană, aflată în prezent la putere), inflația legislativă (excesul de normativism juridic), explozia judiciară (creșterea spectaculoasă a numărului proceselor), juristocrația (abuzul de independență a judecătorului), care se manifestă începând cu instanțele judecătorești inferioare și terminând cu *Curtea Constituțională* (un exemplu elocvent în această privință îl constituie atacurile de tip *raider* asupra unor bănci și companii efectuate în vara lui 2011, cu complicitatea judecătorilor și executorilor judecătorești și hotărârea *Curții Constituționale* care a declarat neconstituțională legea care prevedea lichidarea instanțelor speciale, inclusiv a *Judecătoriilor Economice* și *Curților de Apel Economice*, ceea ce a trezit suspiciuni la capitolul imparțialitate, obiectivitate și independență a judecătorilor Înaltei Curți), multiplicarea și instituționalizarea unor noi drepturi ale omului, fenomene negative în curs de amplificare în statul nostru.

Astăzi, birocrăția, concepută și descrisă de către M. Weber ca un instrument necesar organizării raționale și funcționării eficiente a societății moderne, s-a transformat într-un factor disfuncțional, perturbator al mecanismului social. În aceste condiții, chiar și scopurile generoase pot conduce la birocrăție, pe motiv că ea își afirmă caracterul alienant. Fiind o creație umană, determinată obiectiv de idealul organizării sociale, birocrăția își domină toți membrii, inclusiv liderii; ea este atotcuprinzătoare, deoarece a invadat societatea. Birocrăția se poate dezvolta în orice tip de regim politic și formă de guvernământ și se manifestă, fără excepție, în toate domeniile societății: în viața politică, în viața economică etc. Însă ea se manifestă mai grav în unele țări din Europa de Est, inclusiv în țara noastră, unde, după 50 de ani de subminare a încrederii cetățenilor față de aparatul funcționăresc de către sistemul comunist, s-a deformat conștiința civică a celor care au trăit și s-au format în acea perioadă. În acest sens, birocrăția și corupția reprezintă o amenințare majoră la adresa democrației și economiei de piață, care împiedică dezvoltarea economică și socială, subminează încrederea cetățenilor în democrație, erodează regula legii, constituind o negare a drepturilor omului și a principiilor democratice. Astfel, corupția destructurează principiile fundamentale ale statului de drept, demolează încrederea în mecanismele democrației și slăbește ordinea constituțională.

Despre starea de lucruri din această perspectivă ne vorbesc în mod elocvent datele topului „competitivității globale” alcătuit, pe baza birocrăției și corupției, de către Forumul Economic Mondial (WEF), în care țara noastră ocupa, în 2011, locul 93 din 142 state analizate. În acest top, Republica Moldova a realizat un scor general de 3,9 puncte, pe o scală de la 1 la 7, păstrându-și poziția din anii precedenți.

Prin urmare, paradoxul statului constă în aceea că, în condițiile tranziției, s-a produs colapsul său, tocmai atunci când era mai mare nevoie de el, deoarece noile instituții politice, mult mai democratice în intențiile și obiectivele lor decât în realitate, n-au reușit să susțină rolul statului în efectuarea schimbărilor și transformărilor sociale. Slăbiciunea inițială a instituțiilor și a sistemului statal a afectat exercitarea funcțiilor democratice ale statului, care, de multe ori, a acționat mai degrabă în favoarea unor interese particulare decât în interesul general.